

І. Ю. ВАСИЛЯЙКО
(Львів, Україна)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ КІНОМИСТЕЦТВА

Досліджено семантичну структуру термінів кіномистецтва та їх взаємозв'язок із загальноновживаною лексикою. Описано різноманітні зв'язки між лексичними значеннями, встановлено якісно-кількісну характеристику семного та лексичного складу термінів.

К л ю ч о в і с л о в а: загальноновживане слово, лексико-семантична структура слова, терміни кіномистецтва, терміносистема.

Сучасна епоха – це невпинний потік наукових досягнень і відкриттів, а тому такий обсяг нової інформації вимагає посиленої уваги до розвитку гуманітарних наук. Мова в цьому процесі пов'язана з наукою передусім своїм термінологічним лексичним шаром, у якому відображається соціально організована дійсність.

Актуальність дослідження лексико-семантичних відношень у термінології кіномистецтва пояснюється дедалі більшим посиленням взаємодії між загальноновживаною лексикою і термінологією, а також тим фактом, що “термінологія як частина лексико-семантичної системи мови не має чіткої гносеологічної і лінгвістичної межі з нетермінами” [9, с. 58]. Цим пояснюється багато труднощів, які з'являються під час виділення власне термінологічних закономірностей та їх відмежування від закономірностей загальноновживаної лексики. Серед великої кількості питань, над якими працюють сучасні термінологи, чи не найменш розробленою є проблема дослідження семантики природної мови, що міститься в лексичних значеннях окремих слів. Тому вивчення семантики термінів кіномистецтва як складників лексичної системи української мови підсилює актуальність цього дослідження.

Українська термінологія кіномистецтва, незважаючи на піднесення термінознавства, ще не була об'єктом детального аналізу й потребує всебічного наукового опрацювання. Актуальність теми зумовлена потребою дослідити лексико-семантичні особливості української термінології кіномистецтва та її зв'язок із загальноновживаною лексикою й іншими терміносистемами. Основною метою цієї розвідки є встановлення й розкриття семантичної основи кіномистецьких термінів, а також виявлення особливостей їх функціонування у межах лексико-семантичної системи загальнолітературної мови. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати співвідношення між семантикою термінів кіномистецтва та загальноновживаних слів української мови; схарактеризувати лексичний і семний склад кіномистецьких термінів. Дослідженням окремих аспектів цієї проблематики в мовознавстві займалися І. М. Кочан, О. А. Стишов, В. Л. Іващенко.

Термінологія є найчутливішою до зовнішніх впливів частиною лексики літературної мови, оскільки науково-технічний прогрес, охопивши всі сфери знання, сприяє подальшому розвитку галузей науки і техніки та веде до появи нових науково-технічних термінів. “Процес бурхливого розвитку термінології є наслідком утворення якісно нових за структурою термінів, виникнення нових спеціальних значень у термінах, що вже функціонують, а також у тих, що утворилися переосмисленням загальноживаних слів” [7, с. 52].

Через вплив на термінологію позамовних чинників, мові науки властиві такі семантичні процеси, як синонімія, антонімія, полісемія. У кіномистецькій термінології особливо важливою є полісемія термінів, тобто співвіднесеність одного терміна більше, ніж з одним поняттям у межах одного або дотичних термінологічних полів. У процесі аналізу українських термінів кіномистецтва виявлено два типи полісемії: 1) внутрішню (всередині терміносистеми); 2) зовнішню (між різними терміносистемами). Семантичною основою першого типу полісемії є диференціація наукових понять і розхитування значення однозначного терміна. Так, термін *кінематографічний кадр* вживають на позначення: “окремий знімок на кіноплівці”; “простір на знімальному майданчику, що потрапляє в робоче поле об’єктива кінокамери”; “сцена, епізод кінофільму, елемент кінематографічної мови, складова частина розкадрування” (КН, с. 284). Термінологічну одиницю *саундтрек* пояснюють, по-перше, як “компонент фільму, що містить діалог, музику, розповідь і звукові ефекти”, по-друге, як “фотографічну звукову доріжку на кіноплівці” (КН, с. 241). Термін *режисерський сценарій* має три значення: “режисерське трактування твору”; “система виробничо-творчих рішень”; “техніко-економічні показники, що означають організацію і фінансування робіт” (КН, с. 240). Для термінологічної одиниці кінематографії *монтажний лист* характерними є шість значень: “порядковий номер монтажного плану”; “опис і зміст монтажного плану”; “точний діалог або зміст написів”; “основний звуковий зміст”; “метраж монтажного плану з точністю до одного кадрика”; “загальний метраж фільму” (КН, с. 229); термін *негатив* має два значення: “зворотне зображення на плівці, яке одержують в результаті зйомки”; “знята, змонтована і озвучена плівка з титрами – кінофільм” (КН, с. 287).

Проблема вживання одного терміна в кількох терміносистемах у сучасній лінгвістиці є актуальною й до кінця нерозв’язаною. Одночасне вживання одного терміна в кінематографії та інших галузях науки вважаємо проявом міжсистемної термінологічної полісемії, оскільки “в основі цього явища лежить подібність процесів у різних сферах наукового відображення об’єктивної дійсності. Ознака уподібнення проявляється у цих терміносистемах з різним ступенем інтенсивності і стосується різних об’єктів” [9, с. 60].

Когнітивні аспекти дослідження є особливо актуальними для термінології, оскільки терміни утворюються під час узагальнення й абстрагування явищ матеріального світу, що є об’єктами пізнання, і відразу ж стають рядком наукового мислення, оскільки без них не можна узагальнено описати пізнаваний світ. Під час дослідження терміносистеми кінематографії як

результату пізнавальної і класифікаційної діяльності людини використовуємо поняття “категорія”. Категорія у філософії й когнітології розглядається як “одна з форм усвідомлення специфіки найістотніших властивостей природних об’єктів, суспільства і мислення” [1, с. 200].

Семантичний аналіз лексичного складу українських термінів кіномистецтва дає можливість: 1) визначити його значущість у терміносистемі та загальноновживаній лексиці; 2) виявити зв’язки кіномистецьких термінів та шляхи переходів від одних значень до інших; 3) встановити зв’язок із терміносистемами інших сфер діяльності людини.

Полісемія є найхарактернішою семантичною особливістю досліджуваних одиниць і в загальноновживаному, і в термінологічному аспектах. За критерієм кількості загальноновживаних значень у семантичній структурі слова український фактичний матеріал поділяємо на три основні групи: терміни з найвищим ступенем полісемії, середнім ступенем полісемії та моносемічні. У групі високополісемічних слів загальноновживані значення представлені найширше. Більшість термінів цієї групи паралельно функціонують також в інших сферах діяльності людини. Так, термін *реквізит* у кінематографі вказує на: “сукупність предметів (справжніх або бутафорських), необхідних за сюжетом для відтворення антуражу епохи, що зображається на зйомках” (КН, с. 240), а також водночас функціонує у юриспруденції зі значенням: “обов’язкові дані, встановлені законами або спеціальними нормативами для зазначення їх в яких-небудь документах” (УРСН). Термін *морфінг*, який у кіномистецтві означає “виразний засіб комп’ютерної графіки та анімації, що полягає в трансформації одного об’єкта в інший шляхом плавної, поступової, ніби текучої деформації початкової форми” (КН, с. 229), також функціонує у філософії на позначення “принципу текучості форми і матерії” (ВТ, с. 625). Слово *маркетинг* у термінології кіномистецтва характеризує “пристосування кінопродукції до ринку на основі вивчення споживчого попиту” (КН, с. 265), тоді як в економіці – це “низка заходів, що мають на меті підвищити попит на той чи інший продукт” (УРСН). Семантика значної кількості лексичних одиниць указує на їх функціонування у сфері інших наук, окрім кінематографії, наприклад, *антиутопія* в літературознавстві – це “зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов’язаних з експериментуванням над людством задля його “поліпшення”, певних, часто принагідних соціальних ідеалів” (ЛС, с. 48), а в кінематографі – це “піджанр науково-фантастичного кіно” (КН, с. 135). Термін *вторинні ринки* в економіці має значення “ринок без посередників, на якому відбуваються операції з купівлі або продажу цінних паперів між особами, що не є первинними позичальниками, емітентами” (УРСН), а в досліджуваній терміносистемі – це “поле отримання додаткових доходів після розповсюдження кінокартини після кінопрокату” (КН, 257). В юриспруденції термін *ліцензія* – це “документ, який засвідчує надане Фондом державного майна України (далі – ФДМУ) фінансовому посереднику право здійснювати операції з приватизаційними майновими сертифікатами (ПМС)” [14], як термін кіномистецтва *ліцензія* – “оформлена належним чином передача власником кінофільму обмеженого права на використання його твору” (КН, с. 265).

Лексема *купюра* як економічний термін — “окрема одиниця цінного паперу (облігації, грошового знаку) визначеної номінальної вартості” (УРСН), а як термін кіномистецтва — це “дубль якої-небудь сцени, який не потрапив у фільм” (КН, с. 225). Полісемія у значенні притаманна також терміну *містерія*: в літературознавстві — “західноєвропейська середньовічна релігійна драма, що виникла на основі літургійного дійства” (ЛС, с. 462), тоді як в кінематографі — це “піджанр фільмів жахів” (КН, с. 169).

У групі із середнім ступенем полісемії посилюється власне кіномистецька термінологічність досліджуваних одиниць. У разі різних підходів до вивчення змісту лексичної одиниці виявляються різні аспекти його структури. Так, семантична структура терміна *бомба* в тлумачному словнику представлена дефініцією “розривний снаряд, насичений вибуховою речовиною” (ВТ, с. 213); у термінологічному словнику кіномистецтва лексичне значення слова *бомба* інтерпретується як “недооцінені фільми, які провалилися в прокаті, дістали погану пресу і не зібрали очікуваних касових зборів” (КН, с. 256). Загальноживане слово *індичка* має значення “самка індика або страва з цього птаха” (ВТ, с. 367), тоді як відповідний термін кіномистецтва — це “погано зроблені фільми, що за своїми художніми і професійними показниками не досягають до стандартів “середнього кіно” (КН, с. 260). Тлумачний словник подає значення слова *хлопавка* — “іграшка у вигляді кольорової паперової труби, яка, розриваючись, видає різкий звук” (ВТ, с. 1246), а як термін кіномистецтва — “невелика дошка, що містить інформацію про фільм” (КН, с. 249). Загальноживане слово *халтура* має два значення: “побічний легкий заробіток понад основний, звичайний”; “несумлінна, неакуратна робота (перев. без знання справи, без почуття відповідальності)” (ВТ, с. 1211), а як термін кіномистецтва — це “малобюджетні фільми, зроблені з невеликими затратами і зазвичай низької якості” (КН, с. 42). У повсякденному вжитку слово *наплив* — “те, що напливло, натекло на поверхню чого-небудь; шар якоїсь речовини, що розпливлася поверхнею іншої”; “скупчення, прибуття когось-небудь у великій кількості” (ВТ, с. 789), а в кінематографі — це “з’єднання двох знятих сцен фільму, коли перша поступово переходить в другу” (КН, с. 230). Лексема *пакет* як загальноживане слово функціонує зі значенням “паперовий мішок або обгортка для пакування речей, продуктів тощо” (ВТ, с. 980), а в термінології кіномистецтва — “результат девелопменту, формування основних початкових складових кінопроєкту” (КН, с. 234).

Оскільки моносемічність є однією з основних вимог до термінів, то саме моносемічні лексичні одиниці складають ядро досліджуваної термінології. На відміну від перших двох груп, одиниці третьої групи майже позбавлені зв’язків з іншими словами. “Відсутність в однозначних термінах системної організації значень сприяє послабленню (аж до повного зникнення) їх системних зв’язків з іншими лексичними одиницями” [1, с. 120].

Лексико-семантичний аналіз показав, що лише окремі лексеми можна вважати моносемічними. Семантика частини слів характеризується поєднанням загальноживаних значень із спеціальними, наприклад, *багровий фільм* (КН, с. 136), *багаторазове експонування* (КН, с. 212), *вільне кіно* (КН,

с. 57), виробничий фільм (КН, с. 142), данс фільм (КН, с. 150), документальне кіно (КН, с. 16), ефект присутності (КН, с. 219), жовтий фільм (КН, с. 67), залізний сценарій (КН, с. 219), іконографія (КН, с. 221), кіноклуб (КН, с. 224), кіноринок (КН, с. 164), кінотрюк (КН, с. 226), кінофестиваль (КН, с. 261), композиція фільму (КН, с. 224), костюмна драма (КН, с. 164), макрозйомка (КН, с. 226), мовне кіно (КН, с. 27), паралельне кіно (КН, с. 100), пригодницький фільм (КН, с. 184), реконструкція фільму (КН, с. 272), сльозоточивий фільм (КН, с. 192), феміністичний фільм (КН, с. 199) тощо. Терміни цієї підгрупи тлумачимо як полісемічні лінгвістичні одиниці, тому що в них містяться термінологічні ознаки, виділені в лексикографічній інтерпретації і тлумачного, і термінологічного словників. У загальномовному тлумачному словнику не буває різких відмінностей для тлумачення термінів і нетермінів. Укладачі загальномовного словника обов'язково враховують наукові знання: з різних варіантів вибирається поширене й авторитетне розуміння терміна.

Включення термінологічної лексики до тлумачного словника літературної мови спричиняє певні проблеми, що полягають у: відборі термінологічної лексики для словника; співвідношенні позамовного змісту (реалії) і семантичної структури терміна з його лінгвістичним відображенням у словнику; вживанні терміна в одній або кількох сферах людської діяльності; відображенні словником семантичної структури терміна; стилістичній характеристиці терміна. Специфіка змістової характеристики терміна в загальномовному словнику проявляється в тому, що дефініція термінологічного словника є стислішою, ніж тлумачного, і спрямована на відображення суті наукового поняття. До того ж, тлумачний словник ураховує не всі аспекти спеціального значення, тому що воно тут подається узагальнено. Характеристика термінологічної одиниці в тлумачному словнику орієнтована на розуміння терміна насамперед як загальноновживаного слова.

Між науковою термінологією та загальноновживаною лексикою існує постійна двостороння взаємодія. Про це свідчить і перехід термінів зі спеціальної мови в загальноновживану. Детермінологізація пояснюється головно позамовними чинниками: зростанням ролі науки й техніки в суспільстві, доступністю фахової термінології для широкого кола людей, впливом засобів масової інформації. У зв'язку з розширенням сфери застосування термінів утворюються ширші прямі та переносні значення на основі певних асоціацій на місці вузького спеціалізованого. Так, мистецький термін *амплуа* визначає “відносно стійкі типи ролей, які відповідають віку, зовнішності й стилю гри акторів” (КН, с. 7), а в переносному значенні вживається як “певне коло занять” (УРСН). Завдяки асоціативному переосмисленню сформоване загальноновживане значення лексеми *дублер* – “той, хто паралельно з ким-небудь виконує подібну або однакову роботу” (УРСН), термінологічне ж значення дещо вужче – “актор, що замінює основного актора (звичайно під час трюків)”. Таку саму лінгвістичну закономірність простежуємо в терміні *ракурс* (“прийом операторського мистецтва: нахил оптичної осі при зйомці, коли об'єкт, знятий знизу або зверху, фіксується в скороченій по вертикалі перспективі”) (КН, с. 239), що має загальноновживане зна-

чення “кут зору, певний погляд, особливість явища” (УРСН). Розширення значення спостерігаємо і в первинно кінематографічному терміні *постер* (“перша виготовлена афіша перед першою публічною демонстрацією сінематографа в паризькому “Гранд кафе” 1895 року”) (КН, с. 269), який використовують для дефініції “рекламного засобу у вигляді плаката, оголошення, афіші” (УРСН). У кінематографі *сценарій* – це “надрукована праця, в якій детально розповідається про події та діалоги фільму” (КН, с. 244), тоді як загальноновживане слово – це “детально розроблений план проведення якого-небудь заходу” (УРСН). Такі “неточні” значення порушують статус термінів, у результаті чого вони перетворюються на загальноновживані слова.

Отже, термін кіномистецтва входить до словникового складу мови й не ізольований від законів, що впливають на розвиток лексичної системи загалом. Кіномистецькі терміни розглядаємо в системі загальноновживаної мови, що зумовлюється: рухомістю меж співіснування в одному слові термінологічного й нетермінологічного значень; відсутністю чіткого розмежування спеціальної лексики і слів загальноновживаної лексики; наявністю лексико-семантичних процесів, притаманних загальноновживаній лексиці (полісемія, синонімія, антонімія); використанням словотворчих моделей мови для утворення нових термінів. Під час вивчення семантики термінів кіномистецтва проаналізовано їх взаємовідношення зі словами загальноновживаної лексики, а також способи взаємозв'язків термінології кіномистецтва з іншими термінологічними системами. Нетермінологічні одиниці є базою для утворення термінологічних лексем, так само як термінологія кіномистецтва може зумовлювати утворення нових загальноновживаних слів.

Унаслідок зіставлення способів інтерпретації багатозначних термінів у лексикографічних джерелах виявлено, що кінематографічне термінологічне значення у спеціальних словниках буває головню деталізованішим, ніж у тлумачному, тоді як тлумачний словник конкретніше представляє загальноновживану семантику.

1. Дяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Видавн. дім “KM Academia”, 2000. – 218 с.
2. Іващенко В. Л., Вайно М. “Кіносценарій” і “кіновербальний твір”: диференціація термінопонять // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАНУ, 2004. – Вип. X. – С. 88–94.
3. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науковомистецькій картині світу (на матеріалі мистецтвознавчої термінології). – К.: Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
4. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища школа, 1977. – 108 с.
6. Михайлишин Б. П. Антонімо-синонімічні блоки в термінології // Українське мовознавство: Міжвідом. наук. зб. – К.: Либідь, 1992. – Вип. 19. – С. 71–79.
7. Непійвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1997. – 303 с.
8. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Л.: Світ, 1994. – 210 с.

9. Склад і структура термінологічної лексики української мови / Відп. ред. А. В. Крижанівська. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
10. *Шишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-ге вид., переробл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
11. *Тропіна Н. П.* До питання про сутність лексико-семантичної деривації // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 55–63.
12. *Туровська Л. В.* Терміни та номени в науково-технічній сфері // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 225–229.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВТ – Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
- ЛС – Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ Академія, 1977. – 752 с.
- КН – *Миславський В. Н.* Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізи. – Харків: Харьк. част. музей гор. усадьбы, 2007. – 328 с.
- УРСН – Українсько-російський словник негоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua>.

I. Y. Vasyliako

LEXICO-SEMANTIC RELATIONS IN THE TERMINOLOGY OF MOVIE ART IN UKRAINIAN LANGUAGE

The semantic structure of terms of movie art and their interconnection with a common vocabulary are investigated. Various relations between lexical meanings are described; qualitatively-quantitative description of semantic and lexical composition of cinematographic terms is set.

K e y w o r d s: currentword, lexico-semantic structure of word, terms of movie art, term system.